

Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Birleşik Krallık'ta Engelli Hakları Hareketi

Meryem Serdar¹

Derleme Makale

Öz

Bu çalışmada engelli hakları hareketi yeni toplumsal hareketler teorisi üzerinden ele alınmıştır. 1960'lardan sonra kimlik, katılım ve sivil haklara odaklanarak yükselişe geçen yeni toplumsal örgütlenmeler içinde engelli bireylerin oluşturduğu gruplar bilhassa kamusal alana eşit katılım ve hak temelli yaşama erişme vurgularıyla yer almışlardır. Bu örgütlenmeler yeni toplumsal hareketler içerisinde özel olarak engelli hakları hareketini doğurmuştur. Birleşik Krallık, engelli hakları hareketinin ve "engelliliğin sosyal modeli" fikrinin oluşması ve küresel düzeyde yayılmasında kilit role sahiptir. Literatür çalışması olarak tasarlanan bu çalışmanın amacı; Birleşik Krallık'taki engelli hakları hareketinin çıkış nedenlerini, gelişimini, kazanımlarını ve bugünkü durumunu tarihsel seyir içerisinde anlamaktır. Çalışmanın problemi, bir yeni toplumsal hareket olarak engelli hakları hareketinin Birleşik Krallık'ta nasıl bir ortamda ortaya çıktığının, neyi amaçladığının, hareketin yönlendirici gruplarının hangileri olduğunun, hareketin engellilik çalışmalarına katkılarının neler olduğunun keşfedilmesidir. Yapılan çalışma sonucunda; Birleşik Krallık'ta engelli haklarına yönelik oluşumların tarihi oldukça eskiye dayansa da hareketin ilk temsilcisi olarak UPIAS'ın kabul edildiği görülmüştür. UPIAS'ın engellilik tanımı uluslararası düzeyde sosyal model anlayışının gelişmesinde etkili olmuştur. Birleşik Krallık'taki engelli hakları hareketinin hedefleri; medeni haklar, bağımsız yaşam, eğitim, ulaşım, istihdam, eşit katılım üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yeni Toplumsal Hareketler, Engelli Hakları Hareketi, Birleşik Krallık'ta Engelli Hakları Hareketi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi
21.09.2023
Kabul Tarihi
06.10.2023

The Disability Rights Movement in the UK in the Context of New Social Movements

Abstract

The disability rights movement is discussed through the new social movements theory in this study. Groups of disabled individuals took part in the new social organizations that rose after the 1960s, focusing on identity, participation and civil rights, with an emphasis on equal participation in the public sphere and access to rights-based life. These organizations have given birth to the disability rights movement within new social movements. The United Kingdom (UK) has a key role in the creation and global dissemination of the disability rights movement and the "social model of disability" on which it is based. This study designed as a literature study. The aim is to understand the reasons for the emergence, continuity, achievements and current situation of the disability rights movement in the UK in a historical context. As a result of the study; although the history of disability rights organizations in the UK dates back to ancient times, UPIAS was accepted as the first representative of the movement. UPIAS's definition of disability has been influential in the development of social model understanding at the international level. Disability rights movement in the UK focuses on independent living, education, transportation, employment, civil rights, and equal participation.

Keywords

New Social Movements, Disability Rights Movement, Disability Rights, Movement in the UK

Article Info

Received
21.09.2023
Accepted
06.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, meryem.serdar@sbu.edu.tr, 0000-0002-1488-3241.

Giriş

Toplumsal yapılanmalarda yaşanan memnuniyetsizliklerin veya ihtiyaçların dile getirilmesini içeren toplumsal hareketler oldukça eski tarihlerden itibaren önemli olmuştur. Bu hareketlerde öne çıkan husus grup halinde hareket etme bilincidir. Toplumsal gruplar, kolektif bilincin oluşmasında son derece etkin bir rol üstlenmektedir. Grubu oluşturan bireylerin kimlikleri, kişilikleri, karakterleri, hayat tarzları, siyasi görüşleri, zekâları ne olursa olsun, kalabalık haline gelmeleri kendilerine bir anlamda kolektif ruh aşılacaktır (Le Bon, 1997: 23). Grup halinde ortaya çıkan ruh, bireylerin tek başlarına iken yapabileceklerinden çok daha fazlasını yapabileceği doğrudur. Birbirleri ile dayanışma halinde olan, ortak fikir ve duyguları paylaşan toplumsal grupların, haksızlık veya eşitsizlik olarak ifade ettikleri bir sorunun çözümü için bir araya gelip sorunun kaynağı olarak gördükleri aktör veya kurumlara yönelik protestolar düzenlemeleri toplumsal hareketleri oluşturmaktadır. Sosyolojinin nesnesinin artık “toplum”dan “toplumsal davranış” ve ilişkilere doğru kaymakta olduğu günümüzde toplumsal boyuttaki hareketler kültür ve kimlik eksenine taşınarak *yeni* sıfatıyla anılmaya başlanmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin temel özelliği bir kimlik etrafında toplanan bireylerin oluşturduğu bir aktivist hareket olmalarıdır. Bu bağlamda Oliver (1990) engelli hareketinin de yeni toplumsal hareketlerden olduğunu belirtmiştir. Zira engelli kimliğini görünür kılmak ve sırf bu kimlik nedeniyle yaşanan ayrımcılıklarla mücadele etmek engelli hareketinin temel motivasyonu olmuştur.

Dünyada yaşanan savaşlar, salgınlar, insan ömrünün uzaması, yaşlı nüfus oranının artması gibi gelişmeler engelli bireylere ilişkin sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Engelli nüfusunun çoğalması ve engelliliğin tıp kurumunun denetiminde medikal düzeyde ele alınması, engelli bireylerin birleşerek sosyal haklara eşit erişim talep etmeleriyle sonuçlanmıştır. Yaşadıkları sorunların bireysel değil sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etmenlere bağlı olduğunu savunan engelli grupları uğradıkları dışlanma ve ayrımcılığa karşı haklarını öncelikli olarak yasalar nezdinde kurmaya çalışmışlardır. Böylece ulusal ve uluslararası düzeyde engelli hakları kanunları oluşturulmuştur.

Engelli hakları hareketinin ortaya çıkışında sosyal modelin de yükseldiği bölge olan Birleşik Krallık büyük rol oynamaktadır. Birleşik Krallık'taki engelli hakları hareketinin yükselişi, söylemleri, talepleri ve kazanımları bu hareketin geniş ölçekte anlaşılmasına katkı sunacaktır. Zira diğer ülkelerdeki hareketlerin esinlendiği noktanın burası olduğu, Birleşik Krallık orijinli çıkan hareketlerin daha sonra diğer ülkelere sıçradığı görülmektedir. Birleşik Krallık'taki engelli hakları hareketini literatür taraması yoluyla mercek altına alan bu çalışma, yeni toplumsal hareketler teorisiyle ilişkisi çerçevesinde hareketin çıkış nedenleri, devamlılığı, kazanımları gibi yönlerini tarihsel seyir içerisinde anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın problemi, bir yeni toplumsal hareket olarak engelli hakları hareketinin Birleşik Krallık'ta nasıl bir ortamda ortaya çıktığı, neyi amaçladığı, hareketin yönlendirici gruplarının hangileri olduğu, hareketin engellilik çalışmalarına katkılarının neler olduğu hususlarının keşfedilmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle yeni toplumsal hareketlerin çıkış noktası, klasik sosyal hareketlerden ayrılan yönü üzerinde durulacak ve engelli hakları hareketinin neden yeni toplumsal hareket olarak değerlendirildiği açıklığa kavuşturulacaktır. Ardından engelli hakları hareketinin dünya genelinde yükselişi tarihsel bütünlük içinde aktarılacaktır. Akabinde Birleşik Krallık'ta engelli hakları hareketinin başlangıcı, öncülleri, temel dinamikleri, kazanımları ve bugünkü durumu üzerinde durulacaktır.

1. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

Toplumsal hareketler, “belirli bir sayıdaki insanın, toplumun temel özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek veya değiştirilmesine karşı direnmek için örgütlü çaba harcamalarını tanımlayan” bir kavramdır. Terim olarak ilk kez Saint Simon tarafından 18. yüzyılın başlarında Fransa’da ve daha sonraları başka yerlerde görülen sosyal protestoları tanımlamak amacıyla, mevcut düzene karşı duran yeni siyasi güçlerin bir özelliği olarak kullanılmıştır (Marshall, 1999: 746). Bugün bildiğimiz manada toplumsal hareketler eylem olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de baş göstermiş, 19. yüzyılda ise Avrupa, Kuzey Amerika ve başka bölgelerde de oluşmaya başlamıştır (Tilly, 2008: 25). Toplumsal hareketler ve kolektif kimlikler alanlarında çalışmalarıyla tanınan Alberto Melucci toplumsal hareketi; “dayanışmaya dayalı, bir çatışma taşıyan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi olarak” ele almıştır (Melucci 1999: 87). Bu bağlamda toplumsal hareketi, “belirli bir amaç doğrultusunda ve bu amaca ulaşmak hedefiyle bireylerin kolektif olarak ve

rasyonel biçimde organize ettikleri eylem olarak” tanımlamak mümkündür (Lelandais, 2009: 66). Toplumsal hareketler, insanlar arasındaki doğal ilişkilerden ziyade ortak bir amaç doğrultusunda atılan ortak bir adımı ifade etmektedir. Yeni bir dünyanın mümkün olduğunu ve alternatif bir dünya idealinin gerçekleştirilebileceğini savunan bu hareketler, toplumsal özgürleşmeyi hedefleyerek, mevcut toplumsal yapıya/sisteme karşı verdikleri mücadelede eşitlikçi ve özgür bir dünya kurgulayarak geleceği tüm insanlık için umutlu kılmaya çalışırlar (Çoban, 2009: 9). Toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışmalar 1960’lı yıllara kadar Marksist teorilerin etkisiyle sürmüştür. 1968’e gelindiğinde gerçekleşen eylemler ve öğrenci hareketleriyle beraber toplumsal hareketlere yaklaşımda bir dönüm noktası yaşanmış, bu hareketlerin analizinde Marksist teorilerin etkisi zayıflamıştır. Bu dönemden itibaren klasik sınıf mücadelesini esas alan işçi hareketi sosyal hareketlerdeki önemini kaybetmeye başlamış, bunun yerine kimlik ve kültür odaklı ‘yeni toplumsal hareketler’ ön plana çıkmaya başlamış, bu hareketler 20. yüzyılın sonlarında giderek siyasal değişimin önemli kaynakları arasında yer almaya başlamışlardır (Marshall, 1999: 746).

Yeni toplumsal hareketler teorisi, hareket kültürü ve kimlik temalarına eğilerek hareketlerin kültür, kimlik, politika ve ideoloji ile ilişkilerine odaklanır. Tanımından da anlaşılacağı gibi kimlik yönelimli analizlere ağırlık verir. *Kimlik Yönelimli Paradigma* için en kapsamlı teorik çerçeve Alain Touraine tarafından oluşturulmuştur. Touraine’e göre yeni toplumsal hareketler post endüstriyel toplum paradigmasıyla bütünleşmektedir. Zira yeni toplumsal hareketlerin uğraşısı post endüstriyel toplumun sivil toplum eliyle açtığı alanda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yeni hareketler, devlet gücünü kontrol etmekten ziyade sivil ilişkileri dönüştürmeyi amaçlamaları bakımından yenidirler (Çayır, 1999: 16). Endüstriyel toplumdaki post-endüstriyel topluma geçişle eş zamanlı olarak gündeme gelen ve genelde kültürel ve kimliksel özellikler taşıyan sosyal hareketleri anlatmak amacıyla kullanılan *yeni toplumsal hareketler* (Lelandais, 2009: 65), küreselleşme süreciyle birlikte gelişen sivil toplum politikalarının yeni biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu hareketler çatışmaların tümünü ve toplumsal değişim güçlerini bir ulusal toplum içinde tanımlamamakta (Touraine, 1999: 50), küresel dünyaya hitap etmektedir. Bu hareketlerin *yeni* sıfatıyla anılmasının nedeni, klasik işçi hareketlerinin ortaya çıkışı ve örgütlenme biçimlerinden ayrılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca *yeni* sıfatı bu hareketlerin toplumsal alandaki yeni siyasal ve sosyal hareketlere örnek oluşturmasını da içermektedir. Martin (2008: 5-6) yeni hareketlerin kapitalizme şiddetle karşı duran özelliklerine atıfla da “sistem karşıtı hareketler” tabirini kullanır ve toplumsal hareketler ile kapitalizmin sonuçları arasında ciddi bir bağlantı kurarak; yeni toplumsal hareketlerin çok uluslu ve kıtalar üstü özelliğine dikkat çeker. Ve bu hareketlerin kapitalizme dünya çapında karşı çıkmasının, istikrarlı, post liberal, kapitalist bir dünya ekonomisine yol açma ihtimalinin de bulunduğu altını çizer. 1960’lar öncesindeki klasik sosyal hareketler, değişimin dinamiğini toplumda değil tarihte aramış ve eski tip endüstri toplumuna ait oldukları için eski hareketler olarak tabir edilmişler, 1960’lı ve 1970’li yıllarda Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkan birçok kültürel zeminli hareketlerle de (*engelli hakları hareketi*, kadın hareketleri, çevrecilik hareketleri, barış hareketleri, dinî hareketler vd.) sorgulanmışlardır. Zira bu yeni hareketler çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil topluma sahip bulunan toplumlarda ortaya çıkmış ve ekonomik temelli olmanın ötesinde kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi temalar çerçevesinde kültürel anlamda gerçekleşmeleri nedeniyle *yeni* olarak anılmaktadır (Çayır, 1999: 14-15). Kültürel temelli hareketler olan yeni toplumsal hareketlerde en belirleyici olan unsur, adalet, eşit katılım ve hakları temel alan hareketlerin ön planda olmasıdır (Offe, 1999: 56,59). Yeni sosyal hareketler hükümet dışı bir özellik göstermekle birlikte hükümet kararlarını etkilemeyi amaçlamaktadır. Bunun için hükümetle pazarlık yapmak yerine doğrudan eylem yoluyla kamuoyunu etkilemeye çalışmaktadırlar (Onar Çambay, 2015: 955). 1970’lerden bu yana ortaya çıkan farklı örgütlenmeler geleneksel siyasî katılıma ya da tek sorunu hedef alan baskı grubu çalışmalarına dayanmadıklarından yenidir. Ayrıca sosyal eşitlik, adalet ve katılımcı demokrasiyi isteyen bu örgütlenmeler kültürel olarak yenilikçidirler (Oliver, 1990).

Yeni toplumsal hareketlerde çıkarları çelişen gruplar içindeki ‘kolektif aktörler’in varlığı önemlidir (Cohen, 1999: 114). Bu gruplarda yer alan aktörlerin üstlendikleri görev, topluma belirli bir alanda temel bir problemin mevcudiyetini göstermektir. Fakat bunu yaparken yalnızca maddî hedeflerini ön planda tutmamakta, aynı zamanda kültürel ve sembolik menfaatleri için de mücadele vermekteler. Yukarıda da değinildiği gibi yeni toplumsal hareketlerin çıkış noktasının temelinde kimliğin kurgulanması süreci yatmaktadır. *Engelli hakları hareketi*, çevreci hareketler, etnik ve dinî hareketler, feminist hareketler gibi çeşitli hareketlerin, dışlanmış ve yok sayılmış kimlikleri kamusal

alandaki görünür ve tanınır kılma mücadelesi, sosyal teoriyi kimliğin bir siyasal mücadele aracı olarak da kullanılabileceği gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Her hareket kendinden önce çıkan hareketi model almıştır. Örneğin engelli hakları hareketinde kullanılan yöntemlerin, sloganların anti-apartheid gibi hareketlerden esinlenilerek oluşturulduğu görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerin birbirini besleyen ve ilişkili yönü burada açığa çıkmaktadır. Bu hareketlerde bağlamlar ve özellikler farklı olsa da çıkış noktası, varılmak istenen hedef, kullanılan yöntem ve kazanımlar ortak özellikler taşıyabilmektedir.

2. Engelli Hakları Hareketi

Yeni toplumsal hareketler içinde önemli bir yere sahip olan Engelli Hakları Hareketinin çıkış noktası da yukarıda özetlenmeye çalışılan süreçte gelişmiştir. Buradaki *hak* kavramının neden kullanıldığı engellilik tarihi bağlamında anlaşılabilir bir husustur. Engellilik tarih boyunca farklı tanımlamalar ve bakış açılarıyla açıklanmıştır. Bu tanımlamalar engelli bireyi suçlayıcı ve dışlayıcı bir bakıştan, engelli bireyin yeti yitiminden kaynaklı erişilebilirlik sorunlarının bireysel ve medikal bir sorun olduğu bakışına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla bu tanımlamalarda engellilik bireysel bir trajedi olarak sosyal/siyasal bağlamın dışında tutulmuş, engellilerin temel haklarının yapısal unsurlar aracılığıyla kısıtlayıcılığı göz ardı edilmiştir.

Engelli hakları hareketi, engellilerin bireysel deneyimlerinin, sorunlarının görünür ve bilinir hale gelmesini sağlamak, ötekileştirilmelerinin ve dışlanmalarının kökünde yatan sebepleri incelemek ve yurttaşlık haklarını savunmak amacıyla 1960'lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de başlayarak bütün dünyaya dalga dalga yayılan bir hareket olmuştur (Yelçe, 2020: 4). Engelli hakları hareketi, engelli bireylere yönelik yapılan sosyal dışlanma, ayrımcılık ve ötekileştirme noktasındaki toplumsal bariyerlere ve kültürel kabullere getirilen eleştirilerin temsilcisi olmuş, engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlar, toplumsal bağlam içinde değerlendirilmiştir (Kaldık, 2022: 677). Doğrudan eylem sayesinde engelli hareketi, engellilik baskısının nedenini direkt olarak ifade etme imkânı bulmuştur. Örneğin; ulaşım sistemleri, erişilmez binalar, bir lütuf gibi yapılan yardımlara karşı çıkmıştır. Ayrıca engelli hareketi, engellileri uzuvlarının işlevsizliği nedeniyle acınası olarak gören egemen anlayışa meydan okumuş ve engelliliğin siyasi bir mesele olduğunu kabul ettirmeye odaklanmıştır (Shakespeare ve Watson, 2011: 388). Böylece engelli hakları hareketi tıbbileştirilen engellilik paradigmasının değişimi için de elverişli bir zemin oluşturmuş, medikal modelin sorgulanıp sosyal modelin benimsenmesinde etkili olmuştur.

Sanayileşmenin, çalışma ortamını fabrikalara taşınması bu ortamlarda çalışmaya elverişli olmayan birçok engelli bireyin işgücü dışında kalmasına yol açmıştır. Engellilik bu dönemlerde tıbbî bir sorun kategorisinde, tıbbî uzmanın müdahalesini gerektiren bireysel bir trajedi olarak medikal (tıbbî) model çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Medikal model engelliliğin aşırı tıbbileştirilmesini sağlayarak sosyal ve yapısal sorunlar yerine birey sorunu kategorisine indirgenmesi felsefesine dayanmaktaydı. Engelliliği bireysel sağlık sorununa indirgeyen medikal model engelli aktivistlerce eleştirilmeye başlanmıştır. Engelli bireylerin çok çeşitli engellerle karşılaştıkları ve bu engellerin sıklıkla kimliklerine bağlı olarak geliştiği belirtilmiştir. 1960'lı yıllarda başlayan hareketlerde; engellileri bağımlı hale getiren istihdam sorunları, yoksulluk, kötü barınma ortamları, düşük eğitim oranları gibi yapısal faktörlerin biyolojik nedenlerden kaynaklanmadığı, bilakis engeli olan bireyleri toplumsal hayattan sistematik olarak dışarı iten, toplum tarafından inşa edilmiş soyut engellerden kaynaklandığı ifade edilerek medikal modele yönelik güçlü bir karşı çıkış başlamıştır. Bununla birlikte engelliliğin bireysel değil toplumsal bir sorun olduğu vurgusu engelliliğe bakışta sosyal model anlayışının gelişmesini doğurmuştur (Oktar, 2020: 159). Dolayısıyla sosyal modelin ortaya çıkışında engelli bireylerin mücadelesinin katkısı büyük olmuştur. Sosyal model kendi hakları için çalışan, güçlü, etkili ve düşüncelerini savunan yeni bir engellilik kültürünün oluşmasına katkı sunmuştur. Denilebilir ki sosyal değişimin öncüleri; bizzat engelliler, aileleri ve yakınları olmuştur. Engellilere yönelik hizmetler, politikalar vb. uzmanların görüşlerinden ziyade doğrudan engellilerin talepleri aracılığıyla yönlendirilmektedir. Bu hizmetlerdeki temel hedef engelli bireylerin yaşam kalitelerini yükseltmek olmaktadır (Burcu, 2007: 10). Bugün Birleşmiş Milletler (BM) ve uluslararası engelli hakları aktivistlerinin liderliğini yaptığı engelli hakları yaklaşımı sosyal modeli temel alarak ilerlemiştir. “Engelliliği yardım gerektiren tıbbî bir durum değil, toplumsal zenginliğin bir unsuru olarak değerlendiren bu yaklaşım, engelli bireylerin tüm hizmet ve fırsatlara toplumun diğer kesimleri ile eşit şartlar altında erişme hakkı olduğunu savunmaktadır” (Yelçe, 2020: 5). Böylece engelli hareketi

engellilik tanımının yeniden yapılmasını sağlayarak kimlik politikaları açısından engelli kimliğinin tanınması noktasında yararlı işlev görmüştür (Hughes ve Pateerson: 1997).

II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda engellilik akademik çalışmalara daha fazla konu olmuştur. Savaşların ardından birçok ülkede engelli birey sayısı artmış, artan engelli nüfusuyla birlikte tüm mekanizmanın ‘normal’ vatandaşlara göre kurgulandığı toplumlarda sosyal sorunlar da artmıştır. Bu sorunların başında engelli bireylerin damgalanma ve marjinalleştirilme yoluyla toplumdan soyutlanmaları/dışlanmaları gelmektedir. Eğitim, istihdam, tam katılım, erişim, ulaşım sorunları engellilerin topluma tam katılım noktasında bariyerlerle karşılaştıkları temel konulardır. Bu ortamda engelli haklarına yer verilen ilk uluslararası belge Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si olmuştur. Beyanname’nin 25. Maddesi’nde engellilerin insan olmalarından kaynaklı temel haklara sahip olduklarının altı çizilerek “herkes işsizlik, hastalık, engellilik, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışında koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir” ifadesine yer verilmiştir. İlerleyen yıllarda engelliler ve hakları ulusal ve uluslararası platformlarda daha fazla gündem olmuş, engelli bireylerin engelli olmayanlarla eşit haklara sahip oldukları ve temel haklara erişimlerinin eşit şekilde sağlanması gerekliliği kabul görmeye başlamıştır. Böylece engelli hakları yasal düzenlemelerle güvence altına alınmaya başlanmıştır (Aköğretmen, 2023: 138). Buradan da anlaşılacağı gibi engelli hakları hareketi insan hakları hareketinin kazanımlarından biri olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ardından yükselişe geçen İnsan Hakları Hareketi Engelli Hakları Hareketini de tetiklemiştir. İnsan hak ve özgürlüklerinin yoğun şekilde ihlâli, hakların güvence altına alınması ihtiyacını doğurmuş, 26 Haziran 1945’te Birleşmiş Milletler Antlaşması yapılmış, akabinde 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan oylamayla İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si kabul edilmiştir. İnsan hakları; temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklar ve katılım haklarını içerecek şekilde ele alınmıştır (United Nations, 1948).

Engelli hakları hareketinin temel vurgusu; engelli bireyleri dezavantajlı hale getirenin yeti yitimleri değil toplum olduğuna yöneliktir (Pfeiffer, 2000). Engelliliğin sosyal ilişkilerle ilgili bir durum olduğunu savunan engellilik hareketi engelli bireylerin kendi özerkliklerini, bağımsızlıklarını ve güçlerini kazanmaya odaklanmıştır (Shakespeare, 1993). Engelli hakları hareketinin en temel amaçlarından biri de engellilerin hukuk mücadelesinin kazanımı olmuş, yasalarla kendilerini güvence altına almak (eğitim, istihdam vb. konularda) birincil amaçları olarak belirlemiştir. Bu bağlamda engelli hakları hareketinin talepleri ve sonuçları engellilere dair oluşturulan ulusal ve uluslararası yasalar üzerinden takip edilebilir. Yasal düzenlemelerin talep edilmesiyle Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) ilk ulusal engelli hakları kanunu olan 1973 yılı Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Maddesi yürürlüğe girmiştir. Akabinde 1990 yılı Amerikan Engelliler Kanunu (ADA) yürürlüğe girmiştir (Kahraman Güloğlu ve Serdar, 2023). 2008 yılında revize edilen ADA engelli hakları konusunda birçok ülkede öncü kabul edilen bir yasa olmuştur.

3. Birleşik Krallık’ta Engelli Hakları Hareketi

Birleşik Krallık’ta engellilerin ilk toplumsal hareketliliğinin görülmesi iki savaş arası döneme dayanır. Ulusal Körler ve Sağırklar Birliği (British Deaf Association, National League of the Blind) engellilerin yaşadığı yoksulluğu protesto etmek için yürüyüş yapmışlardır. 1890’da British Deaf Association’ın kurulması daha önce engelli olduğunun farkında bile olmayan engelli bireylerin hak mücadelesi için kampanyalar düzenlemesini başlatmıştır. 1920’li yıllarda protestolarda öne çıkan konu daha iyi çalışma koşulları ve daha iyi ücretlerdi. Ancak engelli hareketinin ilk filizlenişi 1965’te iki engelli kadın tarafından oluşturulan Disablement Income Group (DIG) [Engellilik Gelir Grubu] aracılığıyla olmuştur. DAG, üyeliğin spesifik bir engellilik veya duruma özgü olmaması, yalnızca kendi üyeleri tarafından yürütülmesi ve kontrol edilmesi açısından diğer engelli gruplarından ayrılmaktaydı. DAG engelli grubu bir bütün olarak ele alarak yaşanan sosyal ve ekonomik dezavantajlara odaklanmaktaydı (Barnes, 2020: 9). DAG engelli bireyleri kapsadığı gibi engelli olmayanları da kapsamaktaydı ve sosyal yardımlardaki ilerlemeler etrafında dönen sınırlı hedefleri bulunmaktaydı. 1970’lerde toplu taşıma araçlarının engelliler için erişilebilir olmaması nedeniyle Engelli Sürücüler Derneği üyeleri engelli bireylerin daha iyi hareketlilik elde edebilmeleri için kampanyalar başlatmıştır (Shakespeare ve Watson, 2011: 392; Greater Manchester Coalition of Disabled People, 2010). Engelli bireyler ve engelli grupları, hayatta kalabilmek için yatılı kurumlara kapatılmalarına, işgücünün dışında kalmalarına ve yoksulluk çemberinin içinde bırakılmalarına karşı direniş göstererek birleşmeye başlamışlardır. Bu hareketler engelliler “için” değil engelliler

“tarafından” yürütülen hareketler olmaları bakımından önemlidir. Bu sıralarda önemli bir katkı Paul Hunt’ın editörlüğünü yaptığı derleme bir kitabın (*Stigma, The Experience of Disability*) (1966) basılmasıyla olmuştur. Engelli olmayan aktivistlerin makalelerinden oluşan bu kitapta yerleşik engellilik algısı eleştirilmiştir. Engelliliğin yalnızca yeti yitiminden kaynaklı bireysel sorun değil aynı zamanda ve daha da önemli olarak sosyal işlevsellikteki kısıtlama olduğu dile getirilmiştir. Engelli bireylerle engelli olmayan bireyler arasında ciddi şekilde sosyal hayata katılım konusunda fark bulunduğu ifade edilmiştir (Barnes, 2020: 8).

İngiltere’de engelli bireyler “engelliliğin, engelli insanların karşılaştığı sosyal bariyerlerden kaynaklandığını fark etmişlerdir. Engelli bireyler tamamen katılımcı bir yaşam sürmedikçe, doğuştan gelen insanlıklarının ve bu insanlığa ait hakların asla tanınmayacağını anlamışlardır” (Hurst, 2003: 573). Böylece Birleşik Krallık’taki engelli hareketi sadece sokaklardaki yürüyüşlerle sınırlı kalmamış, engelli kimliğine odaklanan ve toplumsal bariyerlere vurgu yaparak engelliliği fiziksel sorunun ötesinde toplumsal dinamiklerle açıklayan UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation) [Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Yeti Yitimi Olanların Birliği] oluşmaya başlamıştır. UPIAS böylece İngiltere’de engelli hakları hareketinin ilk temsilcisi sayılan bir birlik olmuştur. UPIAS, bir hayır kurumu olan Lee Court Cheshire Yurdunun eski sakinlerinden Paul Hunt’ın (1937-1979) *The Guardian* gazetesinde ve Engelli Sürücüler Derneği’nin *Magic Carpet* haber bülteninde basılan ve temel haklar için mücadele etmek ve ayrımcılığa karşı durmak üzere engelli insanlardan oluşan radikal bir birliğe çağrıda bulunan bir mektubunun ardından oluşmaya başlamıştır. UPIAS’ın pek çok üyesi, büyük hayır kurumları tarafından yönetilen yatılı kurumlarda yaşamaktaydı ve üyeliklerinin ve görüşlerinin, hayatlarını kontrol eden kuruluşlar tarafından öğrenilmesi durumunda misilleme veya ayrımcılıkla karşı karşıya kalacaklarından endişe ediyorlardı. Böylece kuruluşun özel ve gizli yapısı oluşturulmuştu (Baldwinson, 2016). Hunt mektubunda bahsettiği ideolojisini geliştirirken, 1968’de apartheid karşıtı faaliyetlerinden ötürü sürülerek İngiltere’ye gelmiş olan Güney Afrikalı psikolog Vic Finkelstein’la tanışmış ve birlikte UPIAS’ı kurmuşlardır. UPIAS, Disablement Income Group (Engellilik Gelir Grubu) ve Disability Alliance (Engelliler İttifakı) gibi ana akım engelli birliklerinin liberal ve reformist kampanyalarını reddeden, Marksizmden etkilenmiş küçük bir grup engelli bireyden oluşmaktaydı. UPIAS, Mike Oliver’ın 1983’te geliştirdiği “engellilik sosyal modeli”ni formüle eden radikal bir taban hareketi olmuştur (Shakespeare, 2011: 51; Shakespeare ve Watson, 2011).

UPIAS, 1976 yılında İngiliz engelli hareketi için adeta bir manifesto ve ufuk açıcı bir belge haline gelen *Engelliliğin Temel İlkelerini* (Fundamental Principles of Disability) yayınlamış, böylece engelliliği bireysel alandan sosyal alana çekmede kilit bir rol oynayarak, sosyal modelin ortaya çıkışına öncülük etmiştir (Thomas, 2011: 32). Bu bildiri; engelliğin sosyal şartlar tarafından oluşturulduğu, dolayısıyla fiziksel engellileri soyutlayan mekanizmanın toplum olduğu ifade edilmiştir. Engelin bireylerin fiziksel yetersizliğinden değil, toplumsal organizasyonun kısıtlayıcılığından ileri geldiği fikri savunulmuştur. Ayrıca engellilik alanındaki çalışmalarda/örgütlerde engelli bireylerin daha aktif rol almaları üzerinde durulmuştur. Engelli bireyler ezilen grup olarak tanımlanmış ve ayrımcılığa uğradıkları beyan edilmiştir (UPIAS, 1976). Sosyal model engellileri ezilen grup olarak ele alırken bunun temel nedeninin, engelli olmayanlara göre düzenlenmiş bir dünyada yaşamak zorunda kalmaları olduğuna vurgu yapılır. Ezilen grubu ezenin toplum olduğunu göstermek için Finkelstein, örneğin ortopedik engellilere göre düzenlenmiş, her yerin rampa, tezgahların alçak olduğu bir bölgede engeli olmayan insanların zorluk yaşayacağını ve böylece o bölge için engelli duruma düşeceklerini belirterek asıl engelin toplum tarafından oluşturulduğunu ifade etmiştir (Açıkgöz ve Özil: 2023).

UPIAS’ın öncülük ettiği İngiltere engelli hakları hareketi engellilerin aktif rol aldığı başka engelli birliklerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri Liberation Network of People with Disabilities [Engelli Bireyleri Özgürleştirme Ağı] olmuştur. Özgürleşme Ağı’nın en temel argümanı, engelli bireylerin engelliliklerinden dolayı içkin sorunlar yaşadığıydı. 1981 yılında yayınladıkları Özgürleşme Bildirisinde ele aldıkları konular; engelli bireylerin birbirlerine desteği için diğer engelli bireylerle bağlantılar kurmak ve kapsayıcı bir engelliler topluluğu oluşturmak, sosyal koşulların ve pozitif öz farkındalık araştırması yapmak, ayrımcılığın her çeşidinin ortadan kaldırılması, medyanın engelliliği temsili üzerinde denetim kurmaya çalışmak, adil bir ekonomi politikası hazırlamak, engelleri olan insan gruplarının kurulmasını teşvik etmek konularından oluşmaktaydı. UPIAS, katı,

erkek egemen ve değişime kapalı bir yapıya sahipken Özgürleşme Ağı diyalog üzerine kurulu, dahil edici ve feminist bir yapıya sahipti. Ancak İngiltere engelli hareketinin sonraki gelişiminde belirleyici olan örgüt UPIAS olmuştur (Shakespeare, 2011: 52). Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1976'daki toplantısında 1981 yılını Uluslararası Engelliler Yılı (IYDP) olarak ilan etmesi engelli hakları hareketinin önünü açmıştır. IYDP'nin temel teması tam katılım ve eşitlik olarak belirlenmişti. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların büyük ölçüde sosyal tutumlara bağlı olduğu vurgusu yapılmış, bu tutumların engellilerin topluma eşit ve tam katılımının önünde bir engel oluşturduğu ifade edilmiştir. Yılın diğer hedefleri arasında; kamuoyunun farkındalığının artırılması, engelli bireylerin anlaşılması ve kabul edilmesi, engelli bireyleri görüşlerini ifade edebilecekleri ve durumlarını iyileştirmeye yönelik eylemler gerçekleştirebilecekleri örgütler kurmaya teşvik etmek adımları yer almıştır (UN). Birleşmiş Milletler'in bu eylem planı, engelli hareketlerini hızlandırırken aynı zamanda uluslararası düzeyde UPIAS'ın savunduğu engellilik sosyal modelinin kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.

Engelliliğin bu yeniden tanımlanmasından ve başta ABD olmak üzere dünya genelindeki çeşitli sivil haklar mücadelelerinden ilham alan İngiliz örgütleri, 1970'lerin sonlarında ve 80'lerin başlarında engelli bireyler tarafından kontrol edilen ve yönetilen kuruluşlar olarak çoğalmaya başlamıştır. Bunlar arasında 1981 yılında kurulan Derbyshire Engelliler Koalisyonu (şu anda Derbyshire Kapsayıcı Yaşam Koalisyonu: DCIL olarak bilinmektedir) gibi yerel gruplar ve Omurga Yaralanmaları Derneği (SIA) gibi ulusal kuruluşlar yer almaktadır (Barnes, 2020: 12). Daha sonra ortaya çıkan çeşitli engelli birlikleri de engelliliğin bir toplumsal baskı olduğu fikrini geliştirmişlerdir. Direct Action Network (DAN) [Doğrudan Eylem Ağı], Sisters Against Disablement (Engelliliğe Karşı Kızkardeşler), bunlardan bazılarıdır. Erişilebilir ulaşımı hedefleyen DAN'ın eylemleri Amerika'daki engelli bireyleri bakım kuruluşlarından ve diğer kurumlardan kurtarma mücadelesinden esinlenen "Halkımızı Özgürleştirin" kampanyasına doğru kaymıştır. DAN, doğrudan siyasal eyleme girişen engelli gruplarından birisidir (Shakespeare ve Watson, 2011: 400). 1981 yılında bu kuruluşlardan yedisinin bir araya gelmesiyle ulusal bir şemsiye organ olan The British Council of Organisations of Disabled People (BCODP) [İngiliz Engelli Örgütleri Konseyi] kurulmuştur. Bu örgütlerin temel amacı, İngiliz toplumunda engelli yaşama deneyimini karakterize eden kurumsal ayrımcılığa ve önyargıya karşı kampanya yürütmektir. Bu, kapsamlı ayrımcılık karşıtı mevzuat talebi ve engelli bireylere yönelik hizmetlerin geliştirilmesi ve sunulmasına kullanıcıların daha fazla dahil edilmesi talebine odaklanmaktaydı. Dolayısıyla BCODP da engellilik konusunda UPIAS yaklaşımını benimsemiştir (Barnes, 2020: 12).

1980'lerde engelli örgütü koalisyonları ve ortak yaşam merkezleri ülke geneline yayılmıştır. Engellilik siyaseti, erişim ve temsille ilgili konularda kampanya yürüterek ve doğrudan eylem taktiklerinden yararlanarak ülkenin dikkatini çekmiştir. Yeni gruplar engellileri temsil kabiliyeti olmayan hayır kuruluşlarının engelli bireyler adına konuşma hakkına sahip olmalarına karşı çıkmışlardır. Bu yıllarda engelli grup ve organizasyonları "biz olmadan bize dair hiçbir şey olmamalı" yaklaşımını benimsemişlerdir. Engelli bireylerin oluşturduğu örgütler, toplum temelli bakım anlayışına geçilerek yerel yönetimlerin bağımsız yaşam hizmetleri sunmaya başlamasını sağlamıştır (Shakespeare ve Watson, 2011: 392-393). 1985 yılında Büyük Manchester Engelliler Koalisyonu (GMCDP) engelli kişilerin topluma dahil edilmesini teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. GMCDP'nin çalışmaları şunları içermektedir; kampanya yapmak, eğitim vermek, bilgi sağlamak ve özellikle genç engellilerle çalışmak (Greater Manchester Coalition of Disabled People, 2010). Oliver'a göre (1997: 250) İngiltere'deki engellilik hareketi hem devrimci hem de reformist siyaseti bünyesinde barındıran bir harekettir. Birleşik Krallık'taki Entegre Yaşam Merkezleri de engelli bireylerin kendi ihtiyaç duydukları hizmetleri yine kendilerinin şekillendirdikleri, böylece destek hizmetlerinin kullanıcılarıyla hizmet sağlayıcılarının ihtiyaçlarının uyumlu olması için fırsatlar sunduğu merkezler olmuştur (Finkelstein, 2007).

1990'lar İngiltere'de birçok engelli grubunun oluştuğu ve hareketin zirve noktasına ulaştığı yıllar olmuştur. Bu dönemlerde Birleşik Krallık'ta engelliler tarafından yönetilen ve giderek artan yerel, ulusal ve uluslararası engelli örgütlenmeleri aktif olmuş ve böylece hareket politik ve sosyal değişim üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur (Oliver ve Barnes, 2006). Önceki yılların birikimi üzerine güçlenen engelli hakları hareketinin en büyük siyasal talebi, bir medenî haklar yasası çıkartılması olmuştur. Hem geleneksel hem de radikal engelli grupları "haklar şimdi" sloganıyla

yürütülen kampanya altında birleşmiştir. Engelli bireylere yönelik ayrımcılığa karşı çıkan yasanın kabulü için girişimlerde bulunulmuştur. Muhafazakâr hükümetler döneminde engelli bireylerin ayrımcılık yaşadıkları kabul edilmemiş ve yasa çıkarma girişimleri üst üste başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nihayet 1995 yılında Engelli Ayrımcılığı Yasası (Disability Discrimination Act) Parlamentoda kabul edilmiştir (Greater Manchester Coalition of Disabled People, 2010). Yasanın kapsamlı ve uygulanabilir medenî haklar getirmediği ifade edilse de ilk kez yazılı bir yasanın kabul edilmiş olması önemli bir adım olarak görülmüştür. Yasa, engelliliği kişinin normal günlük aktivitelerini yerine getirme yeteneği üzerinde önemli ve uzun vadeli olumsuz etkiye sahip fiziksel veya zihinsel bozukluk olarak tanımlamış ve istihdam, meslek, eğitim, ulaşım, malların sağlanması, kamu işlevlerinin yerine getirilmesi gibi konularda ayrımcılığa karşı koruma sağlamıştır. 1976 tarihli Irk İlişkileri Yasası ve 1975 tarihli Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası, ırk ve cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı yasal koruma sağlarken, engelli kişiler yasada yer alan benzer korumadan yoksundu. Dolayısıyla yasa engelli bireyleri çeşitli ayrımcılık biçimlerinden koruyan türünün ilk örneği olma özelliğini taşımaktaydı. Bu ayrımcılık türleri üç başlık altında şöyle ifade edilebilir: i) doğrudan ayrımcılık; engelli bir kişiye, engelliliği nedeniyle başka bir kişiye göre daha az olumlu muamele edilmesi; ii) makul bir düzenlemenin yapılmaması; işyerindeki herhangi bir uygulamanın veya tesisin özelliğinin engelli çalışanı dezavantajlı duruma düşürmesi; iii) mağduriyet; Bir kişinin, engelli bir birey olarak gördüğü ayrımcılıkla ilgili şikâyetinde bulunması nedeniyle olumsuz muameleye maruz kalması (Lewis, 2020). Yasadan sonra da engelliler binaların erişilebilir hale getirilmesi için kampanya yapmaya devam etmişlerdir. Engelli Ayrımcılığı Yasasının 1995 yılında kabulünün ardından, ulaşım sağlayıcılarının engelli bireylerin erişimini ciddiye almaya başlaması zaman almıştır. 1996 yılında engelli bireyler, Leeds tren istasyonunun engelliler için daha erişilebilir hale getirilmesi gibi bir sorun varken, istasyonun dışında bir bahçe yapılmasına para harcanması karşısında tepki göstermişler, açılış etkinliğinde protesto yaparak görüşlerini dile getirmişlerdir. 1990'larda engelli bireylerin sendikalara katılma eğilimleri artmıştır ancak engellilere yönelik sendika binalarının da engelliler için erişilebilir olmaması bunun için de ayrı kampanya yürütülmesine yol açmıştır (Greater Manchester Coalition of Disabled People, 2010).

1990'lar ve 2000'ler hem engellilerin toplumdan dışlanmasını ve karşılaştıkları ayrımcılığı vurgulamanın, hem de engellilerin farkını ve bu farklılığın dünyaya getirdiği zenginliği kutlamanın bir aracı olarak engelli sanatının gelişmesine tanık olmuştur. 1990'larda ve 2000'lerin başında Birleşik Krallık'ta engelli insanlar tarafından Bağımsızlık Festivalleri düzenlenmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde engellilerin kampanya yapma ihtiyacı devam etmiştir. Ücretli çalışmayan engellilere verilen maddi desteğin korunmasının yanında yaşama hakkı için bile kampanya yürütülmüştür. Engelli Ayrımcılığı Yasası, insanların engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlarını bir gecede değiştirmedikleri gibi, hükümetin engelli bireylerin hayatları üzerinde daha fazla kontrol kurmasına olanak tanıyan maliyetli yardımlar ve hizmet sunumu olarak gördüğü şeyleri azaltma arzusunu da değiştirememiştir. İşitme engelliler, İngiliz İşaret Dili'nin (BSL) başlı başına resmi bir dil olarak tanınması için uzun yıllar mücadele etmiş, kampanya, 17 Mart 2003'te Parlamento tarafından BSL'nin resmi dil olarak tanınabileceği konusunda anlaşmaya varıldığında başarılı olmuştur. Buna rağmen, okullarda diğer dillerin yanı sıra BSL'nin de öğretilmemesi ve işitme engellilerin hâlâ yeterli tercüman hizmetleri için mücadele etmesi nedeniyle kat edilmesi gereken daha çok yol bulunmaktadır. Ayrıca, 2009 ve 2010 yıllarında İngiliz medyasının "ölme hakkı" (yardımlı intihar yoluyla) üzerine yoğunlaşması yaşama hakkına sahip olmak için çağrıda bulunan engelli bireylerin sesini genellikle bastırmıştır. Refah Reformu, 2000'lerde hükümetin gündeminin üst sıralarında yer almıştır. Bu reform, çalışmayan engelli bireylere yönelik yardım türlerinde ve kimlerin hangi yardımları alabileceğine ilişkin uygunluk kriterlerinde değişiklik içermektedir. Bu durum, işyerinde engelliliklerinin etkilerini telafi edecek makul düzenlemelerin mümkün olmaması veya işverenlerin süregelen önyargısı nedeniyle gerçekten çalışmayan engelli kişiler için çok fazla endişe ve sıkıntıya yol açmıştır (Greater Manchester Coalition of Disabled People, 2010).

2009 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Sözleşme (UNCRDP) Birleşik Krallık'ta onaylanmıştır. Sözleşmenin 4. Maddesi, tüm imzacıların engelliliğe dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik genel yükümlülüklerini içermekteydi. 1995 tarihli Engelli Ayrımcılığı Yasası, İngiltere, İskoçya ve Galler'de 2010 Eşitlik Yasası ile değiştirilmiştir. 2010 Eşitlik Yasası kapsamında engellilik, korunan dokuz özellikten biri olmuştur. Kanun hükümlerine göre engelliler doğrudan ve dolaylı ayrımcılıktan, engelliliğe bağlı tacizden ve mağduriyetten korunmaya

devam etmektedir. 1995 Kanunu'nun orijinal metninin büyük bir kısmı doğrudan 2010 Kanunu'na dahil edilmiştir (Lewis, 2020).

Günümüzde engelli hakları grupları, engelli bireylerin daha iyi korunması için kampanya yürütmeye devam etmektedir. Zira engellilerin tam katılımının önündeki engeller hâlâ varlığını korumaktadır. Barınma, ulaşım, eğlence tesisleri, eğitim ve istihdam konularında devam eden engeller nedeniyle pek çok engelli insan hâlâ topluma tam katılımdan mahrum durumdadır. İstihdamın ve temel hizmetlerin önündeki engellerin kaldırılması kadar önemli olan husus, engelli bireylerin sivil, siyasî ve kamusal yaşama diğerleriyle eşit temelde etkin ve tam olarak katılabilmelerinin sağlanmasıdır (Holmes, 2015). Bu amaç için çalışan engelli grupları Birleşik Krallık genelinde mücadelelerine devam etmektedir. Engelli bireyler tarafından yönetilen ve yine engelliler için çalışan Birleşik Krallık'ın önde gelen kuruluşlarından biri olan Disability Rights UK, engelli bireyler için daha iyi sosyal haklar, yaşam kalitesi ve ekonomik fırsatlar sağlamak, bölgesel ve ulusal değişimi etkilemek amacıyla Birleşik Krallık genelinde engelli örgütleri ve hükümet ile birlikte çalışan kuruluşlardan biri olarak bugün hizmet vermektedir (Disability Rights UK, t.y.).

Sonuç

Farklı toplumsal kesimlerin kamusal alanda kendini ifade etmesine daha sık tanık olunan 1960'lardan sonra yeni kimlik politikaları da ortaya çıkmıştır. Kimlik kurgulanma süreçleri bir takım yeni toplumsal hareketi şekillendirmiş ve aynı zamanda bu yeni toplumsal hareketler tarafından da şekillendirilmiştir (Çayır, 1999: 27). Diğer aktörlerle eşit biçimde kamusal alanda var olabilmek talebini dile getiren bu kimlik politikaları, yeni toplumsal hareketlerin en önemli niteliğini oluşturmuştur. Bu çerçevede engelliler, feministler, çevreciler, etnik azınlıklar gibi yeni toplumsal hareketlerin sözcüleri farklı bir toplumsal muhalefet ve demokratik toplum anlayışını dile getirip farklı toplumsal taleplerle ortaya çıkmışlardır. Diğer yeni toplumsal hareketler gibi engelli hakları hareketinin de uzun bir geçmişi vardır. Aktivizmin örneklerine, geçmişi 1800'lü yıllara dayanan çeşitli engelli grupları arasında rastlamak mümkündür. Bu gelişmeyi pek çok olay, yasa ve kişi şekillendirmiştir. Diğer yeni toplumsal hareketler gibi engellilik hareketi de hükümetlerin yanıtlarıyla, kişilerarası düzeyde ilişkilerle ve bireysel düzlemde kimlikleri değiştirmeye ilgilenebilir.

Engelliliğe tıbbî bakışın yol açtığı ayrımcılık ve sosyal dışlanmaya karşı olarak güçlenen Engelli Hakları Hareketinin temel amacının, engellilerin eşit güce, haklara ve fırsat eşitliğine sahip olduğu bir toplum yaratmak olduğu ifade edilebilir. Bunun için öncelikli hedef, engelli haklarının kazanımı ve bu hakların hayatın her alanına dâhil olması için mücadele etmektir. Nitekim engelli hakları hareketinin söylemleri; bağımsız yaşam, eğitim, ulaşım, istihdam, insan hakları, eşit katılım, “yardım değil haklar” vb. üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda engelli hakları hareketi oluşumları kapsayıcı bir toplum için çalışmaktadır. Engelliler “için” çalışan geleneksel hayır kuruluşlarından ziyade engelliler “tarafından” oluşturulan hak temelli grupların varlığı engellilik hareketi için temel konulardan birini oluşturmuştur.

Engellilik hareketi küresel bir olgudur. Yirminci yüzyılın sonlarında harekete geçen engelli bireyler hemen her ülkede toplumsal değişim talep etmişlerdir. Ancak şunu göz ardı etmemek gerekir ki engelli bireylerin statüsü, toplumların engelliliğe yaklaşım tarzları, toplumsal yapı ve gelenekleriyle ilişkili olarak gelişmiştir.

Birleşik Krallık'ta engelliliğin toplumsal baskı sonucu oluşan bir duruma işaret ettiğine yönelik tartışmalar 1970'lerde başlamış ancak engelli hakları hareketinin talep ettikleri hakka sahip olmaları kolay olmamıştır. Birleşik Krallık'ta engelli bireyler için medenî haklar fikrine uzun süre muhalefet edilmiş, siyasetçiler uzun bir süre engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığını kabul edememişlerdir (Shakespeare ve Watson, 2011: 388). Birleşik Krallık'ta engelli hakları hareketinin tarihine genel olarak bakıldığında engelli vatandaşların ciddi mücadelesi sonucu birtakım hakların kazanıldığı, günümüzde hala bazı haklar için mücadelenin devam ettiği görülmektedir. Hakların zorlu ve radikal olan eylemlerle kısmen alınmış olması engelli bireylerin sorunlarının idrak edilmesinden değil hareketlerin yoğunluğundan kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Oliver (1997) İngiltere'de engellilik hareketinin ortaya çıkışında sivil haklar hareketi ile feminizmin ayrımcılıkla baş etme konusunda gösterdikleri başarının iyi birer örnek olduğunu ifade etmektedir. Engelli bireyleri çeşitli ayrımcılığa karşı koruyan ilk Birleşik Krallık mevzuatı 1995'te kabul edilen Engelli Ayrımcılığı Yasası olmuştur. Yıllar süren kampanyalar ve protestolar, sivil itaatsizlik olayları da dahil olmak üzere

yasanın yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur. Kanun, engellileri istihdam, mal ve hizmet sunumu, eğitim ve ulaşım gibi alanlarda ayrımcılığa karşı koruyan türünün ilk örneği olmuştur. Daha sonra bu yasanın yerini, orijinal yasayla aynı hükümlerin çoğunu koruyan Eşitlik Yasası 2010 almıştır.

Engelliler çeşitliliğe sahip bir gruptur ve hiçbir engellinin dışlanmadığından emin olmak için; engelli mülteciler, engelli yaşlılar, engelli çocuklar, engelli kadınlar, engelli hükümlüler, engelli evsizler gibi birçok grubun ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Büyük Manchester Engelliler Koalisyonu yıllık toplantılarında farklı engelli gruplarının (engelli mülteciler gibi) yaşadıkları sorunlara dair konferanslar düzenlemektedir. Engelli bireylerin temel yaşam hakkı ve kurumlar yerine topluluk içinde bağımsız yaşama hakkı, yeni yüzyılın başından bu yana hareketlere damgasını vurmuştur. Arkadaşların, ailenin ve hayır kurumlarının ücretsiz yardımlarına bel bağlamak zorunda olmak, engelli bir kişinin mahremiyetini, hayatını istediği gibi yaşama şansını ve aileden bağımsızlık düzeyini olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla Birleşik Krallık'ta engelli hakları hareketi engelli bireylerin en başta medenî hakları elde ederek eğitim, ulaşım ve diğer tüm insani haklarını başkasına bağımlı olmadan kullanabilmeleri, diğer bireyler gibi toplumsal kaynaklara rahat erişebilmelerine odaklanmıştır. Engelli bireylerin sahip oldukları yeti yitiminin değil toplumsal bariyerlerin engelli bireyleri kısıtladığı, bunlar ortadan kalktığında ise sosyal içerme ile toplumsal katılımın sağlanacağını savunmaktadır. Birleşik Krallık'ta engelli hakları hareketinin gelişiminden itibaren engelli bireylerin toplumsal katılımına yönelik başarılı adımlar atılmış olmasına rağmen günümüzde hala eğitim, istihdam, erişim, sağlık hizmetlerinden yararlanma anlamında ayrımcılığa uğradıklarını ve sosyal katılımı tam gerçekleştiremediklerini ifade eden engelli bireyler örgütlenmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. ve Özil, H. (2023). Sakatlık sosyal modelinde sosyolojik perspektifler. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 68-87.
- Aköğretmen, M. (2023). Batı'da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12(32), 129-144.
- Baldwinson, T. (2016). A public history of Manchester UPIAS – the union of the physically impaired against segregation. <https://tonybaldwinson.com/2016/11/29/a-public-history-of-manchester-upias-the-union-of-the-physically-impaired-against-segregation/> Erişim tarihi: 31.10.2022.
- Barnes, C. (2020). Disability activism and the price of success: A British experience. *Intersticios: Revista Sociológica De Pensamiento Crítico*. 14(2/2) (Especial sobre Discapacidad), 7-28.
- Burcu, E. (2007). Türkiye'de özürlü birey olma temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Cohen, J. (1999). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmlar ve sosyal hareketler. K. Çayır (Ed.). *Yeni sosyal hareketler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 109-129.
- Çayır, K. (1999). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Ed.). *Yeni sosyal hareketler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 13-33.
- Çoban, B. (2009). Yeni toplumsal hareketler, sınıf mücadelesi ve ütopya. B. Çoban (Ed.). *Yeni Toplumsal Hareketler içinde*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Disability Rights UK. (t.y.). About us. Disability Rights UK. <https://www.disabilityrightsuk.org/about-us>. Erişim tarihi: 05.08.2023.
- Finkelstein, V. (2007). The 'social model of disability' and the disability movement . University of Leeds. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/finkelstein-The-Social-Model-of-Disability-and-the-Disability-Movement.pdf>. Erişim tarihi: 03.10.2022.
- Greater Manchester Coalition of Disabled People. (2010). A brief history of disabled people's self-organisation. Historic England: <https://historicengland.org.uk/content/docs/research/brief-history-disabled-peoples-self-organisation-pdf/>. Erişim tarihi: 03.08.2023.
- Holmes, L. C. (2015). 20 years on from the Disability Discrimination Act disabled people's rights are still not fully realised. Equality and Human Rights Commission: <https://www.equalityhumanrights.com/en/our-work/blogs/20-years-disability-discrimination-act-disabled-people%E2%80%99s-rights-are-still-not-fully>. Erişim tarihi: 05.08.2023.
- Hughes, B., Paterson, K. (1997). The social model of disability and the disappearing body: Towards a sociology of impairment. *Disability ve Society*, 12(3), 325-340.
- Hurst, R. (2003). The international disability rights movement and the ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(11-12), 572-576.
- Kahraman Güloğlu, F., ve Serdar, M. (2023). Amerika Birleşik Devletleri'nde engellilik: Kavramsal gelişim ve yasal çerçeve, *Turkish Studies*, 18(1), 113-134.
- Kaldık, B. (2022). Engelli hakları hareketi: Bir aktivist hareket olarak gelişimi, talepleri ve toplumsal bağlamı, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 674-688.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Lelandais, G. E. (2009). Sosyal hareketler teorileri ve küreselleşme. B. Çoban (Ed.) içinde, *Yeni Toplumsal Hareketler*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Lewis, P. (2020). Disability Discrimination Act: 1995 and now. UK Parliament: <https://lordslibrary.parliament.uk/disability-discrimination-act-1995-and-now/#:~:text=The%20Disability%20Discrimination%20Act%201995,incluing%20incidents%20of%20civil%20disobedience>. Erişim tarihi: 06.08.2023.

- Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü, O. Akınhay ve D. Kömürçü (Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Martin, W. G. (2008). Sistem karşıtı hareket arayışı, D. Keskin, (Çev.), Toplumsal Hareketler içinde, Versus Kitap, İstanbul.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır (Ed.). Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 81-107.
- Moore, J. (2023). Disabled people have been at the heart of ‘direct action’ protest for years – what do we do now? Independent: <https://www.independent.co.uk/voices/anti-protest-laws-disabled-wheelchair-users-b2263588.html>. Erişim tarihi: 01.08.2023.
- Offe, C. (1999). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması, K. Çayır (Ed.) Yeni Sosyal Hareketler, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 53-79.
- Oktar, M. N. (2020). Engelliler, M. Serdar (Ed.), Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet, Ankara, Grafiker, 149-185
- Oliver, M. (1990). The politics of disablement, Palgrave Macmillan, New York.
- Oliver, M. (1997). The disability movement is a new social movement! Community Development Journal, 32(3), 244-251.
- Oliver, M., ve Barnes, C. (2006). Disability politics and the disability movement in Britain: where did it all go wrong? <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6659verep=rep1vetype=pdf>. Erişim tarihi: 12.04.2023.
- Onar Çambay, S. (2015). Küresel yüzyılda yeni sosyal hareketler ve toplumsal katılımın teşvik edici aracı olarak yazılı basın, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(37), 954-963.
- Pfeiffer, D. (2000). The devils are in the details: The ICIDH2 and the disability movement, DisabilityveSociety, 15(7), 1079-1082.
- Pring, J. (2023). DAN returns to London streets with message that ‘disabled people are not disposable’. Disability News Service: <https://www.disabilitynewsservice.com/dan-returns-to-london-streets-with-message-that-disabled-people-are-not-disposable/>. Erişim tarihi: 01.08.2023.
- Shakespeare, T. (1993). Disabled people’s self-organisation: a new social movement? Disability, Handicap and Society, 8(3), 249-264.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli, D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Ed.) Sakatlık Çalışmaları içinde, F. B. Aydar (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 51-62.
- Shakespeare, T. ve Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: Sakatlık, siyaset ve tanınma. D. Bezmez, S. Yardımcı, ve Y. Şentürk (Ed.). Sakatlık Çalışmaları içinde, F. B. Aydar (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 387-414.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler, D. Bezmez, S. Yardımcı, ve Y. Şentürk (Ed.), Sakatlık Çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak, F. B. Aydar, (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, 31-50.
- Tilly, C. (2008). Toplumsal hareketler, O. Düz (Çev.), Babil Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A. (1999). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır (Ed.) Yeni Sosyal Hareketler içinde, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 31-50.
- UN. (1948). Universal declaration of human right. United Nation: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. Erişim tarihi: 08.03.2023.
- UN. (tarih yok). the international year of disabled persons 1981. United Nations: <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disiydp.htm>. Erişim tarihi: 04.04.2023.

UPIAS (1976). Fundamental principles of disability. London: Union of the Physically Impaired Against Segregation.

Yelçe, N. Z. (2020). Engellilik tarihi araştırmalarına genel bir bakış. A. R. Aydın, İ. Keskin, ve N. Yelçe (Ed.). Engellilik Tarihi Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 3-19.